

ὅτι ἡμεῖς μὲν κοινῶς ὀνομάζομεν ἀπορίαν, ὁ δὲ Πλάτων ἐχαρακτήριζεν ὡς θαυμασμὸν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἀγνοουμένου, ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ ὧν ἐγκλείει μυστηρίων ὁ πρῶτιστος οὗτος ὄρος καὶ ὁ ἀπαραίτητος μοχλὸς πρὸς πᾶσαν ἀπόπειραν ζητήσεως καὶ ἐξετάσεως τοῦ ἀγνοουμένου ἐπὶ διαφωτίσει περὶ αὐτοῦ.

Καθὼς δὲ ἡ ἔντασις τῆς στερήσεως καὶ τὸ μέτρον τῆς συναισθήσεως αὐτῆς, οὕτω καὶ ὁ βαθμὸς τῆς πνευματικῆς ὠριμότητος ἔχει ἀνάλογον ὄσπῃ ἐπὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ὑπαρχούσης πνευματικῆς ἀνάγκης, ἐπὶ τῆς ἀποπείρας πρὸς διαφώτισιν τοῦ ἀγνοουμένου, καὶ ἐν ᾧ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας καὶ ἐν ὑποδειεστέρα βαθμίδι τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως εἶναι εὐϊκανοποίητος, ἐν μείζονι βαθμῷ τῆς μορφώσεως ἀποβαίνει ἀπαιτητικώτερα, προβαίνει δὲ τοῦτο πολλάκις μέχρι τοιούτου, ὥστε δοξασίαι καὶ πεποιθήσεις, τέως ἱκανοποιητικαὶ καὶ καθ' ἑαυτὰς ὄχι ἄλογοι οὐδὲ ἀβάσιμοι, ἀποβάλλουσι πρὸς καιρὸν ἢ καὶ διαρκῶς τὴν πειστικὴν αὐτῶν δύναμιν καὶ ἐπιβολήν, καὶ τὸ πνεῦμα, περιηγόμενον εἰς ὅτι ὀνομάζομεν σκέψιν, εἰς ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὀρθότητος καὶ ἀσφαλείας τῶν πρὶν ὡς ἀληθῶν πιστευομένων, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νέας ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης καὶ τοῦτο ὄχι πλέον πρὸς ἀπλῆν μάθησιν, χάριν προσκτιήσεως οἷωνδήποτε γνώσεων, ἀλλὰ πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεων βεβαίων καὶ ἀσφαλῶν, πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας αὐτῆς.

Μόνον ἡ τοιαύτη μετὰ προλαβοῦσάν τινα σκέψιν καὶ ἀμφιβολίαν ἐκδηλουμένη τάσις καὶ σπουδὴ πρὸς περαιτέρω περὶ τῶν ἀπορουμένων ζήτησιν, χάριν ἀληθοῦς περὶ αὐτῶν γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀποτελεῖ τὸ ἰδίως φιλοσοφεῖν, τὴν κατ' ἐξοχὴν οὕτω καλουμένην φιλοσοφίαν, ἐν τῇ στενωτάτῃ καὶ εἰδικῇ τοῦ ὀνόματος ἐκδοχῇ, οὔτε

νώσκει καλῶς, δὲν δύναται νὰ αἰσθάνηται ἐν ἑαυτῷ ἀνάγκην τινὰ μαθήσεως τοῦ ἐγνωσμένου· εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἐὰν πράγματι γινώσκει, καὶ ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ ἐπὶ ἐπὶ τούτου τὸ λέγειν «ὁ γὰρ τις οἶδε, τί καὶ βούλεται μαθεῖν;» ὡς λέγει καὶ ὁ Πλάτων «Θεῶν οὐδεὶς φιλοσοφεῖ, οὐδ' ἐπιθυμεῖ σοφὸς γενέσθαι· ἔστι γὰρ. Οὐδ' εἴ τις ἄλλος σοφός, οὐ φιλοσοφεῖ. Λυτὸ γὰρ τοῦτο ἔστι χαλεπὸν ἀμαθία, τὸ μὴ ὄντα καλὸν κάγαθὸν μηδὲ φρόνιμον, δοκεῖν αὐτῷ ἱκανόν. Οὐκ οὐκ ἐπιθυμεῖ ὁ μὴ οἰόμενος ἐνδεής εἶναι οὐ ἂν οἴηται μὴ ἐπιδεισθαι» (Συμπ. 103).

δηλ. ὡς ἀπλῆν τινα καὶ μᾶλλον ἢ ἦτιον ἰσχυρὰν τάσιν φιλομαθείας καὶ ἐφέσεως πρὸς παιδείαν καὶ μόρφωσιν, κατὰ τὴν ἀνωτέρω (§ 7) ὑποδειχθεῖσαν εἰρουτέραν αὐτοῦ ἐκδοχὴν, οὔτε πάλιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ εὐστοχίας περὶ τὴν λύσιν τὴν ὀρθὴν τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ βίου, ἀλλ' ἔστω καὶ ὡς σπουδὴν μόνην, καὶ ὡς ἐνασχόλησιν τοῦ πνεύματος πρὸς εὔρεσιν τῆς ζητουμένης λύσεως, πρὸς εὔρεσιν τῆς περιμαχίτου περὶ αὐτῶν ἀληθείας, πρὸς ἀπόκτησιν ἀσφαλῶν γνώσεων περὶ τε τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς πορείας καὶ τῶν νόμων καὶ τοῦ τέλους τῶν καθόλου ἐν τῷ μακρῷ καὶ ἐν τῷ μικρῷ κόσμῳ ὑπαρχόντων τε καὶ τελουμένων, πρὸς μόρφωσιν ἐνιαίας τινὸς καὶ ἰκανοποιητικῆς κοσμοθεωρίας.

Καὶ παρίσταται μὲν οὕτως ἡ σκέψις ὡς ὁ ἀναγκαῖος ὄρος τοῦ φιλοσοφεῖν, ὡς ὁ πρόδρομος καὶ προάγγελος τῆς φιλοσοφίας, πλὴν πᾶσα σκέψις δὲν εἶναι γόνιμος καὶ διεγερτικὴ πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ σκέψις στείρα καὶ ἄγονος, ὅταν ἡ γεννηθεῖσα ἀμφιβολία δὲν εἶναι πρόσκαιρος καὶ μερική, εἰς ὁρισμένα τινὰ προβλήματα τοῦ βίου καὶ τῆς ὑπάρξεως ἀφορῶσα, ἀλλὰ γενικὴ καὶ ῥιζική, περιλαμβάνουσα πάντα τὰ προβλήματα τῆς ὑπάρξεως καὶ διαμφισβητοῦσα τῷ ἀνθρώπῳ πᾶσαν δύναμιν καὶ ἰκανότητα εἰς τὸ ἐξιχνιάζειν τὴν ζητουμένην περὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων ἀλήθειαν. Ἡ τοιαύτη σκέψις, καθισταμένη σκεπτικισμός, διαρκῆς τις δηλονότι καὶ καθ' ἕξιν διάθεσις τοῦ πνεύματος, ἀποβαίνει ὀλεθρία εἰς τὸ φιλοσοφεῖν, ὡς ἐκ τῶν προτέρων ἀναιρετικὴ πάσης φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, καίτοι ἐν τῇ πράξει, κατὰ εὐτυχίαν πρὸς τὴν θεωρίαν ἀντίφασιν, δὲν κατορθοῖ νὰ ἀποσβέσῃ ὀλοσχερῶς πάντοτε πᾶσαν φυσικὴν τάσιν πρὸς τὸ ἐνδιαφέρεσθαι καὶ μανθάνειν περὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου¹⁾).

§ 9. Ἡ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφία καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι.

Ἀνώτεραι τῶν παραλυτικῶν ἐπηρειῶν τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ προὔποτεθεῖσαι τὸ δυνατόν τῆς εὔρέσεως τῆς ἀληθείας ἔστω καὶ σχετικῶς καὶ ἐν τοῖς κατὰ μέρος, διατρέβουσι περὶ τὴν ἀναζήτησιν ὡς ἔνεστι πλείστων καὶ ἀσφαλῶν γνώσεων καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι.

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω § 3.

πᾶσαι, ὅσαι ὁμοίαν ἔχουσαι ἀρχὴν καὶ ἀφειτηρίαν, τὰς παντοίας ἀνάγκας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀνωτέρας τε καὶ κατωτέρας, ἀφορῶσι μὲν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τούτων, πλὴν ἐπιδιώκουσι τὴν τούτων ἱκανοποίησιν οὐχὶ δι' οἰωνδήποτε ἐμπειριῶν καὶ ἐμπειριογνωσιῶν, ἀλλὰ διὰ γνώσεων ὑπερβαινουσῶν τὰς ἀπλᾶς ἐμπειρίας, διὰ γνώσεων ὡς οἶόν τε πληρεστέρων καὶ ἐξηκριβωμένων, ἀναζητοῦσα ἑκάστη τὰς εἰς τὸν ἴδιον κύκλον ἀνηκούσας, ἄλλαι μὲν τὰ μαθηματικά, τὰ περὶ ποσᾶ καὶ μεγέθη διατρίβοντα καὶ εἰδολογικὸν ἔχοντα χαρακτῆρα, ἄλλαι δὲ αἱ λεγόμεναι *θετικά*, αἱ ἔχουσαι ἐμπειρικὸν χαρακτῆρα καὶ περιστρεφόμεναι περὶ τὰ καθόλου ἢ ἐπὶ μέρους ὑπάρχοντά τε καὶ συμβαίνοντα, εἴτε ἐν τῇ κτίσει τῇ ἀλόγῳ, ὑπεργείῳ τε καὶ ἐπιγείῳ, εἴτε παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις κατὰ τὰς ποικίλας ἐκφάνσεις τῆς συστάσεως, καταστάσεως, τῆς δράσεως καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν. ¹⁾

Καὶ εἶναι μὲν κατὰ τοῦτο εὐλόγος ἡ συσχέτισις καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν μετὰ τῆς φιλοσοφίας, ὡς ἀμφοτέρων ζητητικῶν τῆς ἀλη-

¹⁾ Αἱ *θετικά* λεγόμεναι ἐπιστήμαι, αἱ περὶ τὴν ἀλογον κτίσιν τὴν ὑπεργειον διατρίβουσαι, ἀποτελοῦσι τὴν *Ἀστρονομίαν*, ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτῆς ἐκδοχῇ, μετὰ πασῶν τῶν διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων ἢ διακλαδώσεων αὐτῆς εἰς ἰδιαίτερα μαθήματα. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τὰ ἐπίγεια καθόλου διατριβουσῶν αἱ μὲν εἶναι γενικώτεραι, ὡς ἡ καθόλου *Φυσικὴ καὶ Χημεία*, αἱ δὲ εἰδικώτεραι, *Μετεωρολογία* μὲν περὶ τὰ ἐν τῷ ἀέρι συμβαίνοντα, *Γεωγνωσία* δὲ ἢ *Γεωλογία* καὶ *Ὄρυκτολογία* περὶ τὰ ἀνόργανα καὶ ἄψυχα, καὶ *Βιολογία* (*Βοτανικὴ* τε καὶ *Ζωολογία* καὶ *Παλαιοζωολογία*) περὶ τὰ ἐνόργανα καὶ ἔμψυχα τῶν ὄντων, περὶ τὸν βίον, περὶ τὴν ἀρχὴν, τὴν συγκρότησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν πάσης ὀργανικῆς τε καὶ ζωϊκῆς ὑπάρξεως. Πλείονες καὶ ποικιλώτεραι αἱ εἰδικῶς περὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνθρώπινα διατρίβουσαι, καὶ δὴ αἱ μὲν περὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, εἴτε ὡς *Μορφολογία* (*Ἀνατομικὴ*, *Ἱστολογία*, *Ἐμβρυολογία*) εἴτε ὡς *Φυσιολογία*, εἴτε ὡς *Ἰατρικὴ* καὶ *Ἵγεινή*, αἱ δὲ μᾶλλον περὶ τὴν ψυχὴν, ὡς *Ἐμπειρικὴ Ψυχολογία*, καὶ ἄλλαι περὶ τὸ συναμφοτέρων, ψυχὴν τε καὶ σῶμα, καὶ τὰς τούτων ἐκδηλώσεις ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς αἱ λεγόμεναι *Ἠθικαὶ ἐπιστήμαι* (*Sciences morales*) ἐν τῇ εὐρυτέρῃ ἐκδοχῇ τοῦ χαρακτηρισμοῦ, περιλαμβάνουσαι τὰς τε *ἱστορικὰς* ἐπιστήμας (*Πολιτικὴν ἱστορίαν*, *Ἱστορίαν* τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, *ἱστορίαν* τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, *Ἀρχαιολογίαν*, *Ἐπιγραφικὴν*, *Νομισματικὴν* καὶ ἄλλας παρομοίας), καὶ τὰς *φιλολογικὰς* (τὴν ἰδίως *Φιλολογίαν* ἢ *Γραμματολογίαν*, *Παλαιογραφίαν*, *Γλωσσολογίαν*) καὶ τὰς *πολιτικὰς* καὶ *κοινωνιολογικὰς* (*Πολιτειολογίαν*, *Νομικά* ἢ *Νομολογίαν*, *Πολιτικὴν οἰκονομίαν*, *Στατιστικὴν* καὶ εἴτινας ἄλλας τοιαύτας).

θείας, πλὴν ἢ ἀλήθεια ἢ ὑπὸ ἐκατέρων ἐπιζητούμενη οὔτε κατὰ βάθος οὔτε κατὰ πλάτος εἶναι ἢ αὐτή. Ἡ ἀλήθεια ἢ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐπιζητούμενη ἔχει ἀναφορὰν εἰς τὰ γένη καὶ εἰς τὰ εἶδη τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων καὶ γινομένων. Καὶ ζητεῖ μὲν ἕκαστη ἐπιστήμη νὰ ὑπαγάγῃ τὰ μερικώτερα ὑπὸ τὰ γενικώτερα καὶ τὰ ἐπὶ μέρους γεγόμενα ἀνάγουσα εἰς τοὺς γενικοὺς αὐτῶν νόμους νὰ εὕρῃ τὴν ἀπλουστάτην καὶ φυσικὴν αὐτῶν ἐξήγησιν. Πλὴν τὰ γενικὰ ταῦτα εἶναι τοιαῦτα μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὑπ' αὐτὰ ὑπαγόμενα, οὐχὶ δὲ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ, οὕτως ὥστε τὰ περὶ αὐτῶν λεγόμενα, ἰσχύοντα εἰς τὰ ἀμέσως ὑπ' αὐτὰ ὑπαγόμενα, δὲν ἰσχύουσιν ἀναγκαίως καὶ περὶ πάντων τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων καὶ γινομένων. Τοῦναντίον δὲ ἢ ἀλήθεια ἢ ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ἐπιζητούμενη ὑποτίθεται ὡς γνώσις βεβαία καὶ ἀσφαλὴς τῶν καθ' ἑαυτὰ γενικῶν καὶ ὡς ἰσχύουσα περὶ παντός, ὅτι ὑπάρχει κοινὸν εἰς πάσας τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας.

Καὶ ἡ μέθοδος δὲ τῆς ζητήσεως τῆς ἀληθοῦς γνώσεως δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας καὶ εἰς τὴν ἰδίως φιλοσοφίαν. Κατ' ἀμφοτέρας τὸ ζητούμενον εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ καὶ οἱ γενικοὶ νόμοι, σχετικῶς μὲν ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμαις, ἀπολύτως δὲ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, σκοπὸν δὲ ἔχει ἢ τοιαύτη ζήτησις τοῦτον, ὅπως τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα καὶ γινόμενα, ὑπαγόμενα εἰς τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους ὡς τινὰς παράγοντας αὐτῶν εὕρωσι τὴν ἀπλὴν καὶ ἀβίαστον αὐτῶν ἐξήγησιν, τὴν ἐξήγησιν τὴν ἀληθινήν. Πλὴν ἄλλως ἀναζητοῦνται οἱ γενικοὶ οὗτοι παράγοντες ἐν ταῖς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμαις καὶ ἄλλως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἀναλυτικῶς ἢ ὀπισθοδρομικῶς ἐν ἐκείναις (a principiatis ad principia), συνθετικῶς ἢ προχωρητικῶς ἐν ταύτῃ (a principiis ad principia). Ἐπειδὴ δυσπαράδεκτος εἶναι τῷ ἀνθρωπίνῳ νῶ ἢ ὑπόνοια ὅτι οἱ γενικοὶ νόμοι καὶ αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ εἶναι προῖόν τῶν καθ' ἕκαστα ὄντων καὶ γινομένων, εὐνόητος δὲ φαίνεται ἢ ἐναντία ὑπόθεσις, διὰ τοῦτο ἔγει μὲν ἢ συνθετικὴ μέθοδος φύσει καὶ καθ' ἑαυτὴν τὰ πρωτεῖα, εἶναι ὁμῶς ὑστέρη ὡς πρὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀμέσως γνωρίζοντας τὰ καθ' ἕκαστα. Τοῦναντίον δὲ ἢ ἀναλυτικὴ μέθοδος, καίπερ ἔχουσα τὰ πρωτεῖα ὡς πρὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀμέσως γνωρίζοντας τὰ καθ' ἕκαστα, ὑστερεῖ ὁμῶς ὡς πρὸς τὰ φύσει καὶ καθ' ἑαυτὰ πρότερα, ὡς ὑπάρχοντα ἡμῖν

ἄγνωστα ἐκ τῶν προτέρων. Θὰ ἦτο βεβαίως ἀσφαλῆς ἢ ἐπιζητού-
μένη ἐξήγησις τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, ἐὰν καὶ ὀρμώμενοι
ἀπὸ τῶν φύσει μὲν ὑστέρων, ὡς πρὸς ἡμᾶς ὅμως προτέρων, ἠδυνά-
μεθα νὰ στοχασθῶμεν ἀσφαλῶς τῶν πρὸς ἡμᾶς ὑστέρων, φύσει ὅμως
προτέρων. Τότε, ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῶν ἀσφαλῶν τούτων, ἔστω καὶ
ἐκ τῶν ὑστέρων προσκτιθέντων, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑπαγάγωμεν
καθεξῆς τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα καὶ γινόμενα εἰς τὰ γενικώτερα, καὶ
ταῦτα εἰς τὰς ἰδίας καὶ γενικωτάτας αὐτῶν ἀρχὰς καὶ αἰτίας. Ἐπειδὴ
ὅμως ἡ ἀπειρος πληθὺς καὶ ποικιλία τῶν καθ' ἕκαστα καὶ τῶν ἐπὶ
μέρους σχέσεων αὐτῶν καθιστᾷ δυσχερῆ καὶ ἐπισφαλῆ τὴν ἀναδρο-
μικὴν ἀνεύρεσιν τῶν γενικῶν αὐτῶν νόμων καὶ αἰτιῶν, διὰ τοῦτο
παρίσταται ὡς ἐπιβεβλημένη ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπὶ τὸ συντομώτερον καὶ
συνοπτικώτερον καὶ ὡς ἀπ' εὐθείας ἐπιτεύξεως τοῦ ζητουμένου, ἢ
ἀνάγκη τῆς εἴτε κατὰ διαίσθησίν τινα ἢ θυμοσοφίαν ἢ θεοσοφίαν,
εἴτε διὰ τῆς κατὰ λόγον νοήσεως καὶ ἐπινοήσεως, εἴτε καὶ κατ' ἀνα-
λογίας τινὰς ἀπὸ τῶν ἐγνωσμένων ἀναζητήσεως καὶ ἀνευρέσεως τῶν
ἄγνωστων γενικῶν ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν.

§ 10. Συγκυρία ἢ ἐπαφή τῆς φιλοσοφίας μετὰ τῶν λοιπῶν
ἐπιστημῶν καὶ αὐτοτέλεια αὐτῆς.

Τῆς τοιαύτης μεθόδου, τῆς ζητούσης τὴν ἐξήγησιν τῶν ἐξηγή-
σεως χρηζόντων δι' ὑποθέσεων καὶ θεωριῶν, εἴτε ἀμέσως καὶ ἐκ τῶν
προτέρων, εἴτε καὶ κατ' ἀναλογίαν τινὰ τῷ λογισμῷ συλλαμβανομέ-
νων, ποιοῦνται βεβαίως· χρῆσιν οὐχὶ σπανίως καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιστῆ-
μαι, εἰς ὅσα ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐκάστη περιοχῇ ἔχουσιν ἀπορήματα καὶ
προβλήματα ἐκ τῶν ὑστέρων ἅλυστα, πρᾶττουςαι δὲ τοῦτο ὑπερβαί-
νουσιν ὡς εἰκὸς τὰ ὅρια τῆς καθ' ἀπλῆν ἐμπειρίαν ζητήσεως καὶ
ἐρεῦνης, καὶ εἰσέρχονται εἰς ἄλλο ἔδαφος, τὸ τῆς φιλοσόφου ζητή-
σεως καὶ ἐρεῦνης, ἔστω καὶ περιοριζομένη ἐκάστη εἰς τὰ ἴδια
αὐτῆς ζητήματα καὶ προβλήματα. Καὶ οὕτως ὅμως, καὶ παρὰ
τὴν δυσχέρειαν, τοῦ ἀποκλειστικοῦ περιορισμοῦ εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν
διὰ τὸ συναφὲς καὶ ἀλληλουχὲς πλειόνων κύκλων καὶ παραγόντων,
ὑπάρχουσι καὶ ἕτερα ζητήματα καὶ προβλήματα, διάφορα μὲν τῶν
ἐκάστη ἐπιστήμη ἰδιαζόντων καὶ ὡς τινος φιλοσόφου ζητήσεως καὶ
ἐρεῦνης χρηζόντων, κοινὰ δὲ πάσαις ταῖς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμαις

καὶ χρήζοντα ὁμοίως ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης ἐμφιλοσόφου, τὰ προβλήματα τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, τῆς μονιμότητος καὶ τῆς μεταβολῆς, τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων πάντων αὐτὸ τὸ λογικὸν πρόβλημα, τὸ πρόβλημα τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ γινώσκειν, ἅτινα πάντα ὡς γενικωτέρας φύσεως καὶ μὴ εἰδικῶς ὑπαγόμενα εἰς μίαν τινὰ τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, καθιστῶσιν ἀπαραίτητον τὴν ὑπαρξιν ἄλλης τινὸς γενικωτέρου χαρακτηῆρος καὶ περὶ αὐτὰ ταῦτα κατ' ἰδίαν διατριβούσης ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, νοουμένης, ὡς εἴρηται, ἐν τῇ εἰδικωτάτῃ τοῦ ὀνόματος χρήσει.

Τοιοῦτον ὑπάρξεως λόγον ἔχουσα ἡ φιλοσοφία καθόλου, καὶ ἐν πρώτοις ὡς λογικὴ τε καὶ γνωσιολογία καὶ ὡς οὕτω καλουμένη πρώτη φιλοσοφία ἢ μεταφυσικὴ, εἶναι ἴδια τις γενικὴ καὶ θεωρητικὴ ἐπιστήμη αὐτοτελὴς καὶ αὐτόνομος, διατρίβουσα δὲ περὶ τὰ γενικωτέρου χαρακτηῆρος προβλήματα τῆς ὅλης ὑπάρξεως καὶ ζωῆς, δὲν ἀποκλείεται μὲν, καὶ ὀφείλει μάλιστα νὰ χρησιμοποιοῖ δεόντως τὰς εὐστόχους καὶ εὐδοκίμους ἀποδειχθείσας μεθόδους τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ τὰ ἀσφαλῆ αὐτῶν πορίσματα καὶ ἐπιτεύγματα, πλὴν δὲν ἀσχολεῖται περὶ ὅ,τι καὶ ἐκάστη ἐξ ἐκείνων, περὶ τὰ ἐπὶ μέρους εἶδη τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, ἀλλὰ περὶ τὰς πρώτας καὶ πᾶσαν ἄμεσον παρατήρησιν καὶ ἐμπειρίαν ὑπερβαινούσας ἀρχὰς τῆς ὅλης ὑπάρξεως καὶ ζωῆς, περὶ τὰ λογικά τε καὶ γνωστικά, οὐσιαστικά τε καὶ δυναμικά, ποιητικά τε καὶ τελικά αἶτια τῶν ἐν τῷ μεγάλῳ τε καὶ τῷ μικρῷ κόσμῳ ὄντων καὶ γινομένων, ἐπισκοποῦσα τῷ νῷ καὶ ἀναζητοῦσα τῷ λογισμῷ τὴν πρώτην καὶ αἰδίον αὐτῶν ἀρχήν, τὴν ὑποκειμένην αὐτοῖς εἴτε οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, εἴτε δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, τὰς προσοῦσας αὐτοῖς ἰδιότητας καὶ ποιότητες, τὸ ἐν αὐτοῖς μόνιμον καὶ μεταβλητόν, τοὺς γενικοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῶν πάσας, ὑλικὰς καὶ πνευματικὰς, ὡς καὶ τὴν αἰτιώδη πάντων συνάφειαν καὶ ἀλληλουχίαν καὶ τοὺς σκοποὺς τοὺς τελικοὺς, πρὸς διαμόρφωσιν γενικῆς τινος συμφυοῦς καὶ συμπαγοῦς καὶ τῶν φαινομένων ἀντιφάσεων τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ βίου διαλυτικῆς τε καὶ ἐλευθέρως κοσμοθεωρίας ἐπὶ ἱκανοποιήσει τῶν ἐλλόγων

ἀποριῶν τοῦ ὧς ἀληθῶς φιλομαθοῦς καὶ φιλοσόφου πνεύματος. ¹⁾

§ 11. Διακυμάνσεις περὶ τὴν ἐκδοχὴν τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ σειρῇ τῶν ὄντων.

Τὴν ὧς ἄνω ἐκδοχὴν καὶ διατύπωσιν τῆς ἔννοιᾶς καὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς δὲν εἶχεν ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς ἡ φιλοσοφία, οὐδὲ ὑπὸ πάντων τῶν κατὰ καιροὺς φιλοσοφησάντων ἐξελήφθη αὕτη καὶ καθωρίσθη ὁμοιομόρφως, ἀλλ' εἶχε καὶ κατὰ τοῦτο ἀοριστίας καὶ διακυμάνσεις, καὶ οὐ μόνον ἄλλοτε μετὰ ἐλάσσονος καὶ ἄλλοτε μετὰ μείζονος σαφηνείας καὶ εὐκρινείας ἀπεδίδετο ἡ ἔννοια αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς ἐξελαμβάνετο νῦν μὲν εὐρύτερον, νῦν δὲ στενότερον. Θὰ εἶχε τοῦτο οὐδὲν τὸ παράδοξον, εἰὰν συνέβαινε ἐν μόνῃ τῇ ἀρχῇ, ὅτε οἱ τὸ πρῶτον ἐπιληφθέντες τῆς ἐξετάσεως τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων δυσκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πλήρη καὶ σαφῆ ἔννοιαν τοῦ ἰδίου ἔργου. Τὸ αὐτὸ ὅμως παρατηρεῖται καὶ ὕστερον, καὶ ἐν πολλῶ μεταγενεστέροις καὶ ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ὅτε ἀποδίδεται μὲν ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας μετὰ πλείονος σαφηνείας, ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτῆς ἐκλαμβάνεται ὑπ' ἄλλων μὲν εὐρύτερον, ὑπ' ἄλλων δὲ στενότερον τοῦ δέοντος. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ ποικιλία τῶν ὁρισμῶν καὶ ἐκδοχῶν τῆς φιλοσοφίας, ἡ παρατηρουμένη παρὰ διαφοροῖς, καὶ τοῖς μάλιστα προέχουσι φιλοσόφοις τῆς τε ἀρχαιότητος καὶ τῶν ἐφεξῆς χρόνων, μέσων τε καὶ νεωτέρων.

Οἱ κορυφαῖαι τῆς ἀρχαιότητος περιελάμβανον μὲν ὑπὸ τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας τὴν ἐξέτασιν τῶν τοῦ κόσμου παντός, ὄρωμένου τε καὶ νοουμένου, τῆς ἐξετάσεως ὅμως ταύτης δὲν ἐπελαμβάνοντο πάντες κατὰ τὸ αὐτὸ πλάτος καὶ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἀλλ' οἱ μὲν περιορίζοντο ὧς τὰ πολλὰ εἰς τὰ φυσικὰ ἢ εἰς τὰ καθόλου, εἰς τὰς γενικὰς τῶν ὄντων ἀρχὰς καὶ αἰτίας, ἰδανικὰς τε καὶ ὑλικὰς, καὶ εἰς τὴν τούτων προσαρμογὴν πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἐπὶ μέρος γενῶν καὶ εἰδῶν τῶν ὄντων. (Ὁ Πλάτων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Ἀκαδημαῖκοί). Οἱ δὲ συμπεριελάμβανον εἰς τὴν ἔρευναν καὶ αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρος, ὡσεὶ ὑπὴγον ὑπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὅσα νῦν αὐστηρῶς διαστέλλονται αὐτῆς, καὶ οὐ μόνον τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν, ἀλλὰ καὶ

¹⁾ Ἐπιθεὶ ἐνθα ἀνωτέρω § 4 τῆς Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ συγγραφέως.

τὴν γεωγραφίαν, καὶ τὴν ζωολογίαν καὶ τὴν μουσικὴν καὶ εἴτινα ἄλλην τοιαύτην ἱστορικὴν ἢ ἐμπειρικὴν μάθησιν. Ὡς τοιοῦτοι διεκρίθησαν ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ Δημόκριτος μὲν ὁ ἀτομικός, μάλιστα δὲ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Περιπατητικοί. Ἄλλοι δὲ πάλιν, ὡς πρῶτον καὶ κύριον ἔργον τῆς φιλοσοφίας τιθέμενοι τὴν ἐξέτασιν τῶν ἠθικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν τμημάτων, τῶν ἀμέσως σχετιζομένων μετὰ τοῦ εὐδαίμονος βίου, δὲν ὀλιγώρουν μὲν καὶ τῶν ἄλλων ζητημάτων, τῶν λογικῶν ἢ διαλεκτικῶν, τῶν φυσικῶν, τῶν κοσμολογικῶν καὶ τῶν θεολογικῶν, πλὴν διέτριβον περὶ αὐτὰ μόνον ὡς βοηθητικὰ εἰς τὸν κύριον ἐκεῖνον στόχον τῆς φιλοσοφίας, τὴν παρασκευὴν καὶ προσπόρισιν τοῦ εὐδαίμονος βίου. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῶν μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη φιλοσοφησάντων παρ' Ἑλλησι καὶ Ῥωμαίοις, ἡγουμένων τῶν Ἐλασσόνων Σωκρατικῶν καὶ προεξαρχόντων τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς καὶ τῶν Ἐπικουρείων. Θεολογικωτέραν ἀφετηρίαν καὶ θεοσοφικὴν χροιάν εἶχον τὰ φιλοσοφούμενα τῶν Νεοπλατωνικῶν. ¹⁾

Κατὰ τοὺς λοιποὺς χρόνους διεκρίνετο μὲν ἡ φιλοσοφία ὡς κατὰ κόσμον σοφία ἢ ἐπιστήμη (*scientia saecularia* ἢ κατὰ Γερμανοὺς *Weltweisheit*) ἀπὸ τῆς θεολογίας, ὡς κατὰ θεὸν σοφίας καὶ ἐπιστήμης (τῆς *Gottesgelehrtheit* τῶν Γερμανῶν) καὶ ἀνεξαρτησίαν τινὰ εἶχε περὶ τὰ Λογικά, ἐν τῇ ἐξετάσει ὁμοῦς τῶν ἄλλων προβλημάτων τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ βίου κατὰ κανόνα ἐλογίζετο ὡς ὑπηρετικὴ τῇ θεολογίᾳ, ὡς θεραπαινὶς τῆς θεολογίας (*ancilla theologiae*). Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις καίτοι ἀνεκτέησατο κατὰ μικρὸν τὴν προτέραν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτοτέλειαν, ἐτιμήθη δὲ παρὰ πολλῶν καὶ ἐπὶ πολὺ ὡς ἡ δέσποινα τῶν ἐπιστημῶν ἢ ὡς ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν ἢ ὡς ἡ καθόλου ἐπιστήμη, ἢ ὡς ἐπιστήμη τοῦ ἀπολύτου, ἢ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, πλὴν ἔσχε καὶ διατελεῖ ἔχουσα καὶ τοὺς παραθεωροῦντας αὐτήν, καὶ τοὺς παντάπασιν ἐκκυρίττοντας αὐτήν καὶ οὐδεμίαν αὐτῇ ἀναγνωρίζοντας θέσιν μεταξὺ τῶ ἐπιστημῶν. Εὐρίσκονται οἱ τοιοῦτοι ὡς εἶκός μεταξὺ τῶν μαθηματικῶν καὶ

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω § § 5. 62—63. 81—83. 96. 99.112.118.120.125,128.140.

τῶν περὶ τὰς φυσικὰς καὶ θετικὰς ἐπιστήμας διατριβόντων. Ἄλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς τιμῶσι καὶ ἐξαίρουσι τὴν φιλόσοφον ἐνασχόλησιν δὲν ἐπετεύχθη τις ὁμοφωνία ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς, καὶ παρὰ τοὺς ἀντεχομένους τῆς ἀρχαίας αὐτῆς ἐκδοχῆς, ὡς πρώτης τινός καὶ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφίας ἢ ἐπιστήμης τῶν καθόλου, ἢ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων τῶν ὄντων, ἐφάνησαν καὶ οἱ περιορίζοντες τὸ ἔργον αὐτῆς ἐντὸς στενωτάτων ὁρίων, οἱ μὲν εἰς μόνας τὰς γενικὰς ἐννοίας ἢ ἰδέας τὰς ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν μὲν συλλογιστικῶς καὶ κατ' ἀφαίρεσιν συλλαμβανομένας, οὐδεμίαν ὁμῶς ἀσκούσας ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἐπίδρασιν, οἱ δὲ εἰς μόνον τὰ νοούμενα ἢ νοητά, εἰς ὄντα ὑπερκείμενα τῶν θετικῶς καὶ κατ' ἐμπειρίαν γνωρίμων καὶ μόνον ἀμέσῳ τινὶ νοήσει ἢ διαισθήσει συλλαμβανόμενα καὶ θεωρούμενα, οἱ δὲ τοῦναντίον εἰς μόνον τὰ θετικῶς καὶ ἐμπειρικῶς γνῶριμα, ἄλλοι εἰς μόνον τὰ ἰδίως λογικὰ καὶ γνωσιολογικά, καὶ ἄλλοι εἰς τὰ ἀντιποιούμενα ἰδίας ἀξίας καὶ ἐπιβολῆς, εἰς τὰ δεκτικὰ ἐκτιμήσεως καὶ διατιμήσεως κατὰ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν, οἷα πλὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὸ καλὸν ἢ ὠραῖον, καὶ τὸ ὄσιον, ἢ εὐσέβεια ἢ θρησκευτικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὸ πλάτος ἢ προβλήματα καὶ μέρη τῆς φιλοσοφίας.

§ 12. *Διακρίσεις προβλημάτων καὶ μερῶν τῆς φιλοσοφίας.*

Ὁμοφωνία δὲν ὑπῆρχεν ἀπ' ἀρχῆς οὐδὲ εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν διάκρισιν τῶν προβλημάτων αὐτῆς, καὶ παρὰ τὴν φαινομένην παρὰ Πλάτωνι καὶ ἐπὶ πολὺ κοινοτέραν ἀποβᾶσαν διάκρισιν τῶν διαλεκτικῶν ἢ λογικῶν, τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν, ὑπῆρχε καὶ ἡ Ἀριστοτέλειος διάκρισις τῶν θεωρητικῶν, τῶν πρακτικῶν καὶ τῶν ποιητικῶν, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀρχῇ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας εὑρηταί τις παρὰ τῷ Βάκωνι συνδυασμὸς τῶν δύο διακρίσεων, καὶ τῇ διακρίσει εἰς θεολογικά, φυσικὰ καὶ ἀνθρωπολογικά, τῇ γενομένη κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ὑποθέσεων τῆς ἐρεῦνης, ὑποσυνάπτονται καὶ ἄλλαι διακρίσεις, ἢ τῶν πρώτων ἢ καθόλου (prima ἢ

universalia), ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ εἰδικώτερα, καὶ ἡ τῶν θεωρητικῶν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ ἐφαρμόσιμα, τὰ ποιητικὰ (operativa), συνυπονουμένων καὶ τῶν πρακτικῶν. Κατὰ τὸ ὄρεκτικὸν καὶ γνωστικὸν τῆς ψυχῆς διακρίνων ὁ Οὐόλφιος τὰ πρακτικὰ τῶν θεωρητικῶν ὑπῆγεν ὑπὸ τὰ τελευταῖα καὶ τὰ λογικά, κατ' ἄλλην δὲ βᾶσιν τῆς διαιρέσεως, τὴν ἀπὸ τῆς μεθόδου τῆς ζητήσεως τῆς ἐρεῦνης, διακρίνει τὰ αὐτὰ εἰς τὰ κατὰ λόγον (rationalia) καὶ τὰ κατ' ἐμπειρίαν (empirica), ὡς ὁρμώμενα τὰ μὲν ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ἐκ τῶν προτέρων, τὰ δὲ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων. Διακρίσεις τοιαῦται καὶ χαρακτηρισμοὶ ἀνάλογοι ἢ καὶ μᾶλλον ἐξεζητημένοι καὶ καινότροποι ἀπαντῶσι βεβαίως καὶ παρ' ἄλλοις ἐκ τῶν πρὶν τε καὶ ἐφεξῆς φιλοσοφησάντων. Ἀπλουστέρα ὅμως καὶ κοινοτέρα καὶ πρὸς τὸν προκείμενον σκοπὸν ἐπαρκῆς εἶναι ἡ παλαιὰ καὶ κατ' οὐσίαν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀναγομένη διχῆ διακρίσις τῶν τε φιλοσοφικῶν προβλημάτων καὶ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς θεωρητικὰ καὶ πρακτικά, ἐκεῖνα μὲν διατρίβοντα περὶ τὸ ἀληθὲς καὶ περιλαμβάνοντα πρὸς τοῖς ἰδίως οὕτω καλουμένοις μεταφυσικοῖς καὶ τὰ λογικὰ καὶ γνωσιολογικά, τὰ δὲ πρακτικά, διατρίβοντα περὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ δίκαιον, τὸ καλὸν ἢ ὠραῖον, καὶ τὸ ὄσιον ἢ εὐσέβειαν θρησκευτικὴν πρὸς τοῖς ἰδίως τοιούτοις, ἠθικοῖς καὶ δικαιολογικοῖς καὶ πολιτικοῖς, καὶ κοινωνικοῖς καὶ οἰκονομικοῖς καὶ παιδαγωγικοῖς, περιλαμβάνοντα καὶ θρησκευτικὰ καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ κατ' Ἀριστοτέλην μὲν ποιητικὰ, κατὰ τοὺς νεωτέρους δὲ αἰσθητικὰ, καλαισθητικὰ δηλ. καλολογικὰ («περὶ τοῦ καλοῦ»). ¹⁾

§ 13. Τὰ λογικὰ καὶ γνωσιολογικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας.

Τὰ λογικὰ καὶ γνωσιολογικὰ λεγόμενα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦσιν ἀναντιρρήτως ἐν τῶν κατὰ τάξιν καὶ σπουδαιότητα πρώτων θεωρητικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, πρωτεῦον καὶ αὐτῆς τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας, καίτοι κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἐξητάσθησαν ἐκ τῶν πρώτων, τοῦτο δὲ διότι ὁ φιλοσοφῶν νοῦς μετὰ τῆς

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἔνθα ἀνωτέρω § § 66.81.99.112.131.146 καὶ τόμ. Β'.

διακρινούσης τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀπειρίας ἅμα καὶ αὐτοπεποιθήσεως εἶχεν ἐπιληφθῆ ἀμέσως τῆς ἐπιλύσεως τῶν ἄλλων οὐχ ἦτιον σπουδαίων καὶ μείζονα τὴν ἐπιβολὴν ἔχόντων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, καὶ δὴ τοῦ περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, μὴ ἐξετάσας πρότερον τὰς δυσχερείας τοῦ ἐγχειρήματος, μηδὲ ἀναμετρήσας τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἂν ἔχει καὶ τίνα ἔχει γνωστικὰ μέσα καὶ ποῖα τις χρῆσις πρέπει νὰ γίνηται τῶν διαθέσιμων δυνάμεων καὶ μέσων πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ζητουμένου, περιῆλθεν εἰς ἀμφιβολίαν περὶ αὐτοῦ τούτου, περὶ τῆς ἰδίας τε ἰκανότητος καὶ περὶ τοῦ εἶδους καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς εὐρέσεως τῆς ἐπιζητουμένης ἀληθείας, ἀληθείας διαφερούσης μὲν τῆς ἀπλῆς, ὅλως ὑποκειμενικῆς καὶ σχετικὸν μόνον κῦρος ἔχούσης δόξης, ὅλως δὲ ἀντικειμενικῆς καὶ ἀντιποιοιμένης γενικοῦ καὶ ἀπολύτου κύρους εἰς πάντας καὶ πάντοτε. Οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα ἡ γεννηθεῖσα ἀμφιβολία καὶ τῇ ἀμφιβολίᾳ παρακολουθήσασά τε καὶ σθυναρῶς ὑποστηριχθεῖσα διαμφισβήτησις τῆς τε ὑπάρξεως τοιαύτης ἀληθείας καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς εὐρέσεως αὐτῆς, τοῦ ἐφικτοῦ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης ἐπεισεν ἄλλους ὅτι εἶναι ἀνάγκη πρὸς παντὸς ἄλλου νὰ ἐξετασθῆ αὐτὸ τοῦτο τὸ λογικὸν ζήτημα, τὸ ζήτημα τὸ περὶ τῆς γνώσεως, περὶ τοῦ εἶδους καὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τῶν ὁρῶν καὶ τρόπων τῆς εὐρέσεως αὐτῆς τῆς ἀληθείας. Ἡ ἐξέτασις αὕτη, ὡς εἰκός, στοιχειώδης ἐν τῇ πρώτῃ ἀρχῇ, ἔλαβε κατὰ μικρὸν ἐπίδοσιν, γνωστὴ δὲ ἐπὶ πολὺ ὡς *Διαλεκτικὴ* ἐν στενωτέρᾳ ἢ *Λογικὴ* ἐν εὐρυτέρᾳ τῶν ὀνομάτων ἐκδοχῇ, ἢ καὶ ἀπασχολοῦσα ἴδια μέρη καὶ κεφάλαια τῆς λεγομένης πρώτης φιλοσοφίας ἢ *Μεταφυσικῆς*, ἀπέβη αὐτοτελῆς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, χαρακτηριζομένη γενικῶς μὲν ὡς *γνωσιολογία* ἢ *θεωρία περὶ γνώσεως*, εἰδικώτερον δὲ ὡς *ἐπιστημολογία* ἢ *θεωρία περὶ τῶν ἐπιστημῶν*.

Τὸ πρῶτον καὶ κεφαλαῖωδες γνωσιολογικὸν ζήτημα εἶναι τὸ περὶ τῆς ἀληθείας, τουτέστι περὶ τῆς εὐστοχίας ἡμῶν ἐν οἷς ὑπολαμβάνομεν, κρίνομεν καὶ ἀποφαινόμεθα, περὶ τῆς συμφωνίας καὶ συμπτώσεως τῶν κρίσεων ἡμῶν καὶ ὑπολήψεων πρὸς αὐτὰ αὐτῶν τὰ ἀντικείμενα, πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὴν ποιότητα αὐτῶν, οὕτως ὥστε αἱ ὑποκειμενικαὶ ἡμῶν κρίσεις καὶ ὑπολήψεις νὰ εἶναι ὡς τόσα ἀκριβῆ

ἀποτυπώματα ἢ ἀπεικονίσματα ἐκείνων, ἅτινα ἀποτελοῦσιν ἐκίστοτε τὰ ἀντικείμενα τῶν κρίσεων ἡμῶν καὶ ὑπολήψεων περὶ αὐτῶν τούτων τῶν κρινομένων καὶ ὑπολαμβανομένων. Καὶ κοινῶς μὲν ἀποδεχόμεθα τὸ δυνατόν τῆς τριαύτης συμφωνίας οἶονεὶ θυμωσώφως : ὁ νοῦς ὁμῶς ὁ φιλοσοφῶν δύναται νὰ ἀμφιβάλῃ περὶ τοῦ βασίμου τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἡ ἀμφιβολία αὕτη καὶ διαμφισβήτησις χαρακτηριζομένη ὡς σκέψις ἢ σκεπτικισμὸς (scepticismus) ἐν τῇ φιλοσοφικῇ γλώσσῃ, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν κοινὴν ἐκείνην ἀντίληψιν, χαρακτηριζομένην ὡς δογματισμὸν (Dogmatismus) ὡς ἀνεξέταστον προϋπόθεσιν καὶ ἀποδοχὴν πράγματος ἀναποδείκτου, ἢ καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀνεπίδεκτον ἀποδείξεως καὶ βεβαιώσεως. Οὕτως ἐκ τῶν πρώτων ἀπασχολεῖ τὴν γνωσιολογίαν τὸ ζήτημα, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ δογματισμοῦ καὶ τῆς σκέψεως, μάλιστα μὲν ἀπολύτου, ἔπειτα δὲ καὶ σχετικῆς (relativismus) ἂν δηλ. καὶ κατὰ πόσον εἶναι εὐλογοὶ αἱ κατὰ τῶν δογματικῶν ἐνστάσεις καὶ ἀντιρροήσεις τῶν σκεπτικῶν (ἢ ἄλλως ἀπορητικῶν, ἐφεκτικῶν ἢ ζητητικῶν, consideratores, quaesitores) περὶ τῆς βασιμότητος καὶ ἀσφαλείας τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, καὶ ἰδίᾳ περὶ τοῦ δυνατοῦ μιᾶς τινος ἀληθείας θεωρητικῆς, γνώσεως δηλ. καὶ ἐπιστήμης ἀσφαλοῦς μὲν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀπταιστοῦ περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων, δυναμένης δὲ νὰ ἔχῃ γενικὸν κῦρος πρὸς πάντα καὶ πάντοτε. Τὴν αὐτὴν ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα καὶ ὁ λεγόμενος κριτικισμὸς, μετὰ ταύτης τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐν ᾧ ὁ σκεπτικισμὸς ἀρνεῖται τὸ δυνατόν πάσης ἐν γένει ἀληθείας, ὁ δὲ σχετικισμὸς εἰς πᾶσαν κρίσιν καὶ ὑπόληψιν ἀναγνωρίζει σχετικὴν τινὰ ἀλήθειαν, σχετικόν τι κῦρος, ὁ κριτικισμὸς κρίνει καὶ διακρίνει τίνες μὲν κρίσεις καὶ δόξαι μετέχουσιν ἀληθείας καὶ βεβαιότητος, τίνες δ' οὐ.

Ζήτημα γνωσιολογικὸν καὶ πρὸς τὸ προλαβὸν συναφὲς εἶναι τὸ περὶ τῆς γενέσεως καὶ τοῦ κριτηρίου τῶν ἀληθῶν γνώσεων, ἂν δηλ. ὑπάρχει τις συστοιχία μεταξὺ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου καὶ τῶν γνωσιέων ἀντικειμένων, τοῦτέστιν ἂν ἔχομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς πηγὴν τινὰ ἀθόλωτον καὶ γνώμονα ἀσφαλῆ γνώσεων βεβαίων, καὶ ἐν τίνι τῶν ψυχικῶν ἡμῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν ἔχομεν αὐτήν, ἐν ᾧ, εἰ ὄνομάζομεν λογικὴν ἢ λόγον ὀρθὸν (ratio, raison) καὶ γνωρίζομεν

ὡς ἐκ τῶν προτέρων (a priori), ἢ ἐν ταῖς αἰσθήσεσιν ἡμῶν (sensus), καὶ εἰκάζομεν ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων (a posteriori) καὶ κατ' ἐμπειρίαν, ἢ καὶ ἄλλως, πολλῶ ἀμεσώτερον καὶ ὡς κατὰ διαίσθησιν, δι' αὐτομάτου τινὸς θεωρίας ἢ ἐνοράσεως (intuitio). Εὐνόητον ὅτι ἐν τῇ μακρᾷ τῶν αἰώνων σειρᾷ ἐκάστη τῶν εἰρημένων ἐκδοχῶν ἔσχε τοὺς συνηγόρους αὐτῆς. Ἡ τελευταία αὕτη, ἐκπροσωπούμενη ὑπὸ τῶν κορυφαίων φιλοσόφων ὅλων τῶν αἰώνων, ἀρχαίων τε καὶ μέσων καὶ νεωτέρων, ἀνυψώθη ὑπὸ τινων κατὰ τοὺς [τελευταίους χρόνους εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ γνωσιολογικὴν ἀρχήν, τὴν τῆς φαινομενολογίας, τὴν ἀναχωροῦσαν ἀπὸ τῶν νοήσει μόνον συλληπτῶν καὶ μόνον κατὰ θεωρίαν καὶ ὑπόνοιαν ὑπαρχόντων νοητῶν εἰδῶν (species), ἀπὸ τῶν καθόλου, τῶν ἐκπροσωποῦντων παρ' ἡμῖν τὰ καθ' ἕκαστα γένη καὶ εἶδη τῶν ὄντων.

Πλείονας συνηγόρους ἔσχον αἱ δύο ἄλλαι ἐκδοχαὶ ἢ ὀρθολογία ἢ ὀρθολογισμὸς (rationalismus), καὶ ἡ αἰσθησιοδοξία (sensualismus) ἢ ἐμπειρισμὸς (empirismus). Αὕτη, καίπερ μὴ ἰδιάζουσα εἰς μόνους τοὺς συνηγόρους τοῦ ὕλισμοῦ (materialismus), ὅμως ἀποτελεῖ τὴν γνωσιολογικὴν βᾶσιν τῶν τοιούτων ὕλιστικῶν φιλοσοφημάτων, εἶναι δὲ ἡ βᾶσις καὶ αὐτῆς τῆς θετικῆς λεγομένης φιλοσοφίας τοῦ Comte († 1857), τοῦ θετικισμοῦ (positivismus). Εἰς τὰς προειρημένας προσετέθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους καὶ ὁ κριτικισμὸς, ὁ ἀναγνωρίζων μὲν τὴν χρησιμότητα ἀμφοτέρων, ἀνακρίνων ὅμως ὑπὸ τίνας ὅρους καὶ ἐντὸς τίνων ὁρίων δύνανται ἑκατέρα νὰ ἀντιποιῆται κύρους καὶ ἀξίας ὡς τε πηγὴ καὶ ὡς κριτήριον γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων.

Κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι διάφορον περὶ ὅ,τι διατρίβει καὶ ἡ Λογικὴ, περὶ τὸν μηχανισμόν τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου καὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας, περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διατύπωσιν τῶν ὅρων καὶ κανόνων τῆς εὐρέσεως γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων καὶ τῆς διακρίσεως αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀβεβαίων καὶ ἐπισφαλῶν. Καὶ ἐνδέχεται μὲν ὁ μηχανισμὸς οὗτος νὰ μὴ εἶναι ὁ αὐτὸς κατὰ πάντα ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀλλὰ νὰ διαφέρη ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, καθ' ὁμοίτητα τῆς διαφορᾶς τῶν θερμομέτρων καὶ βαρομέτρων, πλὴν δὲν δύναται ἐν τοῖς αὐτοῖς καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις νὰ εἶναι

ἄλλοτε ἄλλος, ἀλλὰ θὰ ὀρθοῦται κατὰ τοὺς ἐν ἑκάστῳ γένει καὶ εἶδει ἰσχύοντας νόμους, καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ ὑπάρχωσι γενικοί τινες κανόνες ἐφαρμόσιμοι εἰς αὐτὸ τοῦτο, εἰς τὸ πᾶσι τοῖς κλάδοις κοινόν. Περὶ τὸν καθορισμὸν τῶν τοιούτων κανόνων διατρίβει ἡ Λογικὴ καθόλου, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ καθαρᾷ ἢ εἰδολογικῇ λεγομένῃ μορφῇ αὐτῆς, καὶ οὐ μόνον ἐν τῷ μέρει τῷ μεθοδολογικῷ, ἐν οἷς διαλαμβάνει περὶ τῶν ἐν πᾶσαις ταῖς ἐπιστήμαις ἐφαρμοσίμων κανόνων καὶ μεθόδων πρὸς εὐστοχίαν περὶ τὴν εὕρεσιν καὶ διατύπωσιν ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων γνώσεων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέρει τῷ στοιχειολογικῷ, ἐν οἷς διαλαμβάνει περὶ τῶν στοιχείων τῆς καθαρᾶς νοήσεως καὶ περὶ τῶν νόμων καὶ κανόνων τῆς ὀρθότητος καὶ ἀκριβείας αὐτῶν, καὶ τῶν ἐννοιῶν μὲν, μάλιστα δὲ τῶν κρίσεων καὶ τῶν συλλογισμῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ἢ περὶ τὰ στοιχεῖα τῆς νοήσεως ἐπιζητούμενη ὀρθότης καὶ ἀκρίβεια δὲν ἰσοδυναμεῖ τῇ ἀληθείᾳ αὐτῇ, τῇ συμφωνίᾳ τῆς νοήσεως ἡμῶν τῆς ὑποκειμενικῆς πρὸς τὴν πραγματικότητα τὴν ἀντικειμενικὴν, ἀλλὰ ἀφορᾷ εἰς μόνην τὴν ὑποκειμενικὴν ἀλήθειαν, εἰς τὴν πρὸς ἑαυτὴν συμφωνίαν τῆς ἡμετέρας νοήσεως, πλὴν καὶ οὕτως ἔχουσα δὲν εἶναι ἄσχετος καὶ ἄχρηστος πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν ἢ βεβαιότης ὅτι δὲν δύναται μὲν νὰ ἀντιποιῆται καὶ ἀντικειμενικῆς ἀσφαλείας, καὶ ἀντικειμενικῆς ἀληθείας μόνη ἢ πρὸς ἑαυτὰ συμφωνία τῶν ἡμετέρων νοημάτων, ἢ ἀπλῆ ὀρθότης καὶ κανονικότης τῆς ἡμετέρας νοήσεως, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων ὅ,τι χωλαίνει περὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς νοήσεως, ὅ,τι λογικῶς ὑπάρχει πλημμελὲς καὶ πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ὀρθῆς νοήσεως ἀντιπίπτει. Ἀποτελεῖ τοῦτο κριτήριόν τι τῆς ἀληθείας ἐν τῇ ἀναζητήσει αὐτῆς, ἔστω καὶ ἀρνητικόν. Εἶναι ἄλλη ἀπορία καὶ ἄλλο ζήτημα, ἂν καὶ κατὰ πόσον δύναται νὰ ἀναγνωρισθῇ ἀλήθεια ἀντικειμενικὴ εἰς σύλληψίν τινα τῆς ἀπλῆς νοήσεως, εἰς ἰδέαν τινὰ τοῦ καθαροῦ λόγου, ἔστω καὶ λογικῶς ἄπτεστον ἢ καὶ μὴ ἀπίθανον, ἔστω καὶ εὐλογον καὶ εὐλογωτάτην, ἢ καὶ αὐτὸ τοῦτο εὐφυᾶ καὶ μεγαλοφυᾶ φαινομένην. Οὐδὲ τὸ ζήτημα τοῦτο παρωράθη ὑπὸ τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, καὶ Πλάτων μὲν καὶ οἱ περὶ αὐτόν, καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ περὶ τὸν Ἀριστοτέλην, ἔλυον τὴν ἀπορίαν ἐπὶ τὸ θετικώτερον.

ἀναγνωρίζοντες ταῖς ἰδέαις καὶ ταῖς γενικαῖς ἐννοίαις ὑπαρξιν πραγματικὴν καὶ ὑπόστασιν οὐσιαστικὴν (realismus), τοῦναντίον δὲ ὁ ἐκ τῶν ἐλασσόνων Σωκρατικῶν Ἀντισθένης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Κυνικοὶ οὐδὲν ἄλλο ἐθεώρουν τὰς γενικὰς ἐννοίας ἢ ἀπλᾶ ὀνόματα (nominalismus), κατὰ δὲ τοῦς Μέσους χρόνους ἡ αὕτη ἀντίθεσις τῶν ἀντιλήψεων καὶ ἡ ἐπὶ τὸ οὐσιαστικώτερον ἢ ὀνοματικώτερον ἐκδοχὴ τῶν εἰδῶν (species) ἀπετέλει οἷον τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τῶν φιλοσοφούντων καὶ διήρει αὐτοὺς εἰς δύο ἀντίθετα καὶ ἀντίμαχα στρατόπεδα, τὸ τῶν θεαλιστῶν καὶ τὸ τῶν νομιναλιστῶν. ¹⁾

§ 14. Τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας,

Ἰὼν ὡς ἄνω γνωσιολογικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας εὐλόγως διακρίνονται τὰ ἰδίως οὕτω καλούμενα μεταφυσικὰ αὐτῆς προβλήματα, ὡς ἀφορῶντα οὐχὶ εἰς τοὺς ὅρους καὶ πόρους τῆς γενέσεως τῶν γνώσεων ἡμῶν, οὐδὲ εἰς τὸ ἐφικτὸν ἢ μὴ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, οὐδὲ εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἀλλ' εἰς αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς φιλοσόφου γνώσεως, εἰς ἀντικείμενα ὑπερβαίνοντα τὴν ἐμπειρίαν (transcendentia), εἰς ὅ,τι εἶναι ὑπερβατὸν εἴτε γενικωτέρου εἴτε εἰδικωτέρου χαρακτῆρος. Εἰς τὰ τοῦ πρώτου, τοῦ γενικωτέρου χαρακτῆρος μεταφυσικὰ προβλήματα, ὑπῆρξαν οἱ περιλαμβάνοντες καὶ τὰ γνωσιολογικὰ ὡς τινα μεταφυσικὴν τῆς γνώσεως. Ἀλλὰ καὶ οὕτω νοουμένη παρέλκει ἡ ἐκδοχὴ αὕτη, ἀφ' οὗ τὰ γνωσιολογικὰ ἀποτελοῦσιν ὅλως ἰδίαν καὶ σπουδαιοτάτην ὑπόθεσιν τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης ἐκ τῶν θεωρητικῶν, ὡς ἰδίως δὲ καὶ τοῦ αὐτοῦ θεωρητικοῦ χαρακτῆρος μεταφυσικὰ προβλήματα μένουσι τὰ ὀντολογικὰ λεγόμενα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ὄν καθὸ ὄν, ἢ κατ' Ἀριστοτέλην εἰπεῖν ἢ ὄν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ πάθη αὐτοῦ, πρὸς ὅ,τι ἄλλοτε ἄλλως ἐμφανίζεται, πρὸς ἐκεῖνο τὸ νοητόν, ὅπερ ὀπισθεν τῶν ἐκάστοτε ἐμφαινομένων καὶ γιγνομένων ὑπολαμβάνεται ὡς ὑπάρχον μὲν αὐτό, καθ' οἷονδῆποτε δὲ τρόπον καὶ ὑφ' οἷονδῆποτε τύπον ὑφιστάμενον ἢ διενεργοῦν τὰς φαινομένας ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολάς, εἴτε ὡς οὐσία τις, εἴτε ὡς δύναμις

¹⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἄνωτέρω § § 59. 67. 68 καὶ τοῦ Β. τόμου § § 47.

ἐνεργός, εἴτε τὸ συναμφοτέρον, ὡς οὐσία συμφυᾶ ἔχουσα τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργόν, καὶ ὅπερ καθ' ἑαυτὸ ὑπερβαῖνον πᾶσαν κατ' ἐμπειρίαν ἀντίληψιν καὶ κατὰ ἄνθρωπον γνῶσιν ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ φύσιν καὶ ἰδιότητα, ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον ἀρχὴν καὶ προϋπόθεσιν τοῦ ἐκάστοτε εἴτε ὑπὸ μορφήν ὕλης ἀνθυφρεστῶτος, εἴτε ὑπὸ μορφήν εἶδους ἐνεργοῦντος, ἀμφοτέρως δὲ ἐμποιεῖ τὴν αἴσθησιν καὶ ἔννοιαν ὡς τινος ἐν χώρῳ μὲν ὑφισταμένου καὶ χρόρον κατέχοντος (εἶναι), κατ' αἰτιώδη συνάφειαν καὶ ἀκολουθίαν ἐν χρόνῳ συμβαίνοντος καὶ χρόνον πληροῦντος (γίγνεσθαι).

Τοῦ εἰδικωτέρου μεταφυσικοῦ χαρακτῆρος προβλήματα εἶναι πρῶτον τὰ κατὰ τὸν θεὸν ἢ τὸ θεῖον ὡς τὸ ὄν τὸ ἀπόλυτον καὶ ὡς τὴν πρώτην καὶ αἰδίου καὶ πρωταίτιον ἀρχὴν τῶν πάντων, ἔπειτα τὰ κατὰ τὴν φύσιν ἢ τὸν κόσμον, ὡς τὸ σύνολον τῶν αἰσθητῶν καὶ ὄρωμένων πάντων, ἐπιγείων τε καὶ ὑπεργείων, ἀνοργάνων τε καὶ ἐνοργάνων, καὶ τελευταῖον τὰ κατὰ τὸ πνεῦμα ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ὡς τὴν νοερὰν καὶ νοητὴν αἰτίαν τῶν ἰδιοτήτων ἐκείνων καὶ ἐνεργειῶν, αἵτινες διακρίνουσι τοὺς ἀνθρώπους παρὰ τὰ λοιπὰ καὶ ὑπὲρ τὰ λοιπὰ ἐπίγεια κτίσματα, καὶ δὴ καθ' ὅς τὸ πνευματικὸν τοῦτο ἐγκλείει ἀπορίας θεωρητικὰς περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, περὶ ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας, καὶ περὶ ὧν φαίνεται εὐμοιροῦν ἰδιαιτέρων δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων, συνήθων τε καὶ ἀσυνήθων, προφανῶν τε καὶ λανθανουσῶν.

§ 15. *Ἐκδοχὴ καὶ τύχη τῆς Μεταφυσικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας.*

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ὡς ἄνω ζητημάτων ὡς μεταφυσικῶν δὲν ἀπάδει μὲν πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν ὡς ὑπερβατῶν, ὡς κειμένων ἐπέκεινα τῶν φυσικῶν καὶ ὑπερβαίνοντων τὴν κατ' ἐμπειρίαν ἔρευναν καὶ γνῶσιν, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἐκδοχῇ τὸ ἐπίθετον μεταφυσικὸς ἀπέβη παγκοίνου χρήσεως, πλὴν ὀφείλεται ἢ ὀνομασία αὕτη εἰς τυχαίαν ὄλως σύμπτωσιν, εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὅτι τὰ βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ πραγματευόμενα περὶ τῶν γενικωτάτων τούτων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, καὶ δὴ τῆς κατ' αὐτὸν πρώτης καὶ ὡς κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφίας, ἐν τῇ ὕστερον ὑπὸ Ἀνδρονίκου τοῦ Ῥοδίου (περὶ τὸ 70 πρὸ Χριστοῦ), γενομένη διατάξει τῶν συγγραμμάτων

τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, ἤρχοντο ἀμέσως μετὰ τὰ *περὶ φύσεως ἢ φυσικὰ* λεγόμενα συγγράμματα αὐτοῦ.¹⁾ Ἐκ τούτου δὲ ἐπεκράτησε νὰ ὀνομάζωνται *Μετὰ τὰ φυσικὰ* καὶ κοινότερον *μεταφυσικὰ* πρῶτον μὲν τὰ βιβλία αὐτά, ἔπειτα δὲ μετὰ τῶν βιβλίων καὶ τὰ ζητήματα τὰ ἐν αὐτοῖς ἐξεταζόμενα, ἐν ᾧ ἢ περὶ τῶν ζητημάτων τούτων πραγματεία κατ' αὐτὸν μὲν τὸν φιλόσοφον ἀνήκει, ὡς προεῖρηται, εἰς τὴν *πρώτην φιλοσοφίαν*, κατὰ δὲ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Πλάτωνα καὶ τοὺς τούτῳ ἀκολουθήσαντας ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, καὶ δὴ τὸν Schleiermacher καὶ τὸν Hegel, ἀπὸκειται εἰς τὴν *Διαλεκτικὴν ἢ Δογματικὴν*, νοουμένας ἐν τῇ εὐρυτέρῃ τῶν ὀνομάτων τούτων ἐκδοχῇ, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις διατριβούσας, ὡς προεδηλώθη, καὶ περὶ τὰ *γνωσιολογικὰ προβλήματα*.²⁾

Τῶν διαφορῶν ὅμως περὶ τὴν ὀνομασίαν πολλῶ σπουδαιότεραι ὑπῆρξαν αἱ διαφωνίαι περὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος, καὶ δὴ οὐχὶ ὡς πρὸς τὴν διάφορον λύσιν τῶν ζητημάτων αὐτῶν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ἐξετάσιμον ἢ ἐρευνησίμον αὐτῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὰ ὑπερβατά, τὰ πᾶσαν ἐμπειρίαν ἢ πειραμάτισιν ὑπερβαίνοντα, μόνη δὲ τῇ φαντασίᾳ ἢ διαισθήσει τινὶ ἢ ἐλευθέρᾳ θεωρίᾳ προσιτά, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ ὅλως ἀνύπαρκτα, ὅμως εἶναι ἐκ τῶν ἀνθρωπίνως ἀδιαγνώστων, ὡς τοιαῦτα δὲ καθιστῶσι περιττὴν καὶ ὅλως ματαίαν πᾶσαν θεωρητικὴν καὶ εἰς μόνας τὰς λέξεις ἢ ἀφηρημένας ἐννοίας περιοριζομένην περὶ αὐτῶν ζήτησιν καὶ ἐξέτασιν, ἐξαιρέσει τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα, ἀποτελοῦντα νῦν, ὡς προεῖρηται, τὴν ὑπόθεσιν ἰδίας πραγματείας, κατὰ δὲ τὸν ἑαυτῷ ἀκόλουθον *σκεπτικισμόν* ἀνήκοντα καὶ ταῦτα εἰς τὰ ἀδιάγνωστα, ὡς ἀγνώστου ὑπάρχοντος καὶ αὐτοῦ τοῦ σωκρατικοῦ «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». Οἱ ἐπὶ τοιούτοις λόγοις ἀποφαινόμενοι ὑπὲρ τῆς διαγραφῆς πάσης *Μεταφυσικῆς* ἀπὸ τῆς χορείας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἄλλοτε ὑπάρχουσαν αὐτοκράτειραν ἐν τῇ φιλο-

¹⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω τόμ. Α' § 80.

²⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω τόμ. Α' §§ 67—69, 82—85. περὶ δὲ Schleiermacher καὶ Hegel ἐκ *Νέω Ποιμένι*, ἔτος Α' τεῦχος... ἐν τῇ *περὶ αἰσιοδοξίας καὶ ἀπαισιοδοξίας μελέτῃ* τοῦ συγγραφέως.

σοφία καὶ βασίλισσαν ἐν ταῖς ἐπιστήμαις εἰς τὰς ἐκπτώτους μεγαλειότητος συγκαταλέγοντες, τὰς μεγαλειότητας τῆς ἀλχημίας καὶ τῆς ἀστρολογίας παρὰ τὴν νῦν ἡγεμονίαν τῆς χημείας καὶ τῆς ἀστρονομίας, εἶχον μὲν ὡς προδρόμους καὶ ὑφηγητὰς ἄλλους τε καὶ τὸν Ἕλληνα Δαυίδ *Hume* († 1776) καὶ τὸν πολὺν Κάντιον ἐκ τῶν Γερμανῶν, πλὴν εὗρον καὶ τοὺς ὑπερθεματίζοντας, ἀπὸ μὲν τῶν Γάλλων τοὺς περὶ τὸν προνομιασθέντα *Auguste Comte* (§ 13) θετικιστὰς (*positivistes*), ἀπὸ δὲ τῶν Ἕλληνων τοὺς περὶ τὸν φυσικὸν *Th. H. Huxley* († 1895) καὶ τὸν φιλόσοφον τῆς μηχανικῆς ἐξελίξεως *Herbert Spencer* († 1903) ὁπαδοὺς τοῦ ἀγνωστικισμοῦ, καὶ ἀπὸ τῶν Γερμανῶν τοὺς *Νεοκαντιακούς*.

§ 16. *Τὰ πρακτικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας.*

Τὰ ἕτερα ἐπίσης σπουδαῖα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας χαρακτηρίζονται μὲν δι' ἐνὸς ὀνόματος πρακτικά, πλὴν τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἐκλαμβάνεται ἔνταῦθα ὑπὸ ἔννοιαν πολλῶ εὐρυτέραν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δοθείσης αὐτῶ, περιλαμβάνον ὑφ' ἑαυτὸ καὶ τὰ ὑπ' ἐκείνου ὡς ποιητικὰ χαρακτηρισθέντα καὶ διακριθέντα,¹⁾ καὶ καθόλου τὰ προβλήματα τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ δὴ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἰδίως ἀνθρωπικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν, ἥτις ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν θεωρητικὴν, τὴν πρὸς τὸ ἀληθὲς ἀφορῶσαν καὶ δι' ἀποκτήσεως γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων ἐπιζητοῦσαν τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἐμφύτου αὐτοῦ φιλομαθείας, ἀφορᾷ πρὸς ἱκανοποίησιν ὧν ἔχει ἄλλων καὶ οὐχ ἥττον ἀξιολόγων πνευματικῶν ὁρμῶν καὶ ἀναγκῶν, τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ ἠθικὸν καλόν, μετὰ καὶ τοῦ δικαίου, τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ καλαισθητικὸν λεγόμενον καλὸν ἢ ὠραῖον καὶ τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ ὄσιον, τὴν εὐσέβειαν περὶ τὰ θεῖα καὶ ἱερά. Οὕτω δὲ τὰ πρακτικὰ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα εἶναι πάντῃ διάφορα τῶν θεωρητικῶν οὐδὲ θίγουσιν ἀμέσως τὴν ἄλλως ἄγνωστον οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν τῆς ψυχικῆς ἢ πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι δὲ εἶναι καὶ πάντῃ ἀποτετειχισμένα ἀπ' αὐτῶν οὐδ' ὅλως ξένα πρὸς τοιαύτας

¹⁾ Πρβλ. ἀνωτέρω § 12 καὶ τοῦ συγγραφέως Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας τόμ. Α' § 81.

ζητήσεις, ἀλλ' ἔχουσι καί τινα θεωρητικὴν ἀπόχρωσιν, ὡς ἀφειτηρίαν καὶ βάσιν ἔχοντα τὴν γνῶσιν, τὰς γνωρίμους ἐκφάνσεις τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ οὕτως ὅμως δὲν ἀπτονται τῆς γνωστικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς μόνας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ συναισθητικοῦ καὶ βουλευτικοῦ αὐτοῦ βίου, εἰς ὅσα βούλεται μὲν καὶ πράττει ὁ ἄνθρωπος ὡς ὄν προσωπικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ κοινωνικὸν καὶ φιλοπρόοδον καὶ φιλάγαθον καὶ φιλοδίκαιον καὶ θεοσεβῆς φύσει, συλλαμβάνει δὲ κατὰ φαντασίαν καὶ ποιεῖ ἢ δημιουργεῖ παντοῖα ἔργα ἔντεχνα καὶ εὐδόκιμα ὡς ὄν μιμητικὸν καὶ φιλόκαλον, καὶ ταῦτα ὄχι μόνον ἀτομικῶς καὶ ἰδιωτικῶς ὡς ἀπλοῦς τις ἀριθμὸς ἐν τῇ ὁλότητι, ἀλλὰ καὶ ὁμαδικῶς καὶ κοινωνικῶς, ὡς μέλος συστατικὸν καὶ συνεργὸν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, τῆς κοινωνικῆς ομάδος καὶ ὁλομελείας.

Καὶ αὐτοτελῆ ὅμως ὑπάρχοντα, καὶ μὴ ἀμέσως ἀναγόμενα εἰς τὸ γνωστικὸν ἢ θεωρητικὸν ἡμῶν ἐνδιαφέρον καὶ τὰς τούτου ἀνάγκας καὶ ἐκδηλώσεις, τὰ πρακτικὰ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα δὲν εἶναι καὶ ὅλως ἀσχετα καὶ ἀλλότρια πρὸς ἐκείνας, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ ἡμῶν ἀνάγκαι καὶ ἐνέργειαι διακρίνονται μὲν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὡς ὑπάρχουσαι καὶ διενεργούμεναι παρ' ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς καὶ κοινωνικῶς, δὲν δύνανται οὔτε νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων, οὔτε νὰ μείνωσιν ἀνεπηρέαστοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὅπως αἱ πρακτικαὶ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν θεωρητικῶν, οὕτω καὶ αὗται ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἐκείνων. Τούτου δὲ ἔνεκα καὶ ἡ φιλόσοφος ἔρευνα, σύνωδὰ τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῷ ἔργῳ τῆς φιλοσοφίας καθόλου, ἀφορῶσα καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ εὔρεσιν τῆς περὶ αὐτὰ ἀληθείας, εἰς τὴν διάγνωσιν καὶ διατύπωσιν τῶν ἀληθῶν ὄρων τε καὶ νόμων καὶ κανόνων τῆς πράξεως καὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς δικαιοπραγίας καὶ τῆς θεησκευσεως καὶ τῆς κοινῆς βιοτῆς καὶ πολιτεύσεως, εἶναι μὲν καὶ ἐνταῦθα ζητητικὴ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀληθείας, ὡς κατὰ πρῶτον εἰς τοῦτο ἀφορῶσα, εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀσφαλοῦς περὶ αὐτῶν γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, πλὴν ἔχει καὶ τὸν ἄλλον οὐχ ἥττονος λόγου ἄξιον σκοπὸν, νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν εὔρεθησομένην ἀληθῆ γνῶσιν εἰς τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ τελειότερον ῥύθμισιν καὶ διακανόνισιν τῆς τῶν ἀνθρώ-

πων πράξεως καὶ ποιήσεως καὶ βιοτῆς ἰδίᾳ τε καὶ κοινῇ, οἶονεὶ ὀριματοῦσα ταύτας, καὶ τὰς πρὶν ὡς ἀνεπιγνώστως, καθ' ἀπλῆν τινα ὁρμὴν ἢ συνήθειαν καὶ ἕξιν τελουμένας ἐνεργείας ὑποβάλλουσα εἰς νόμους καὶ κανόνας, ἐν γνώσει καὶ ἐνσυνειδήτως χειραγωγοῦντας αὐτὰς πρὸς τὸ δέον γενέσθαι, πρὸς τὸ κατ' ἰδέαν. Τὸ φιλοσοφικῶς δηλονότι ἐν τοῖς πρακτικοῖς ζητήμασιν ἐπιδιωκόμενον δὲν εἶναι ἢ ἀπλῶς κατ' ἐμπειρίαν, ψυχολογικῶς ἢ ἱστορικῶς, διεξαγομένη ἐξέτασις καὶ ἐξακριβώσεις περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἢ ἐξέτασις ἢ ἰδεολογικὴ καὶ κανονιστικὴ, ἢ ζητητικὴ τῶν ὄρων καὶ διατυπωτικὴ τῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων τοῦ κρεῖττονος καὶ τελειότερου, τῆς αἰεὶ ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ τελειότερον διεξαγωγῆς πάσης ἀνθρωπίνης ἐνεργείας καὶ δράσεως, πάσης πράξεως καὶ ποιήσεως καὶ ὑρησκευσεως καὶ καθόλου βιοτῆς ἰδίᾳ τε καὶ κοινῇ. Οὐχὶ δηλ. τί εἶναι καὶ τί γίνεταί, ἀλλὰ πῶς ἂν ἔχοι κάλλιον, πῶς ἂν γένοιτο κρεῖττον καὶ τελειότερον. Εἶναι μάλιστα εὐλόγος ἢ ὑπόθεσις ὅτι ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης ταύτης μᾶλλον ἢ ἀπλῆ τις ὁρμὴ περιεργείας καὶ φιλομαθείας ἐκίνησε τὸ πρῶτον τοὺς ἐπὶ εὐφυΐᾳ καὶ συνέσει προέχοντας ἄνδρας τῶν διαφορῶν λαῶν, ποιητάς τε καὶ ἄλλους νὰ φιλοσοφῶσι τρόπον τινὰ πρακτικῶς ἐπὶ τῶν πρακτικῶν ζητημάτων τοῦ βίου καὶ νὰ δημιουργήσωσι τὸ πρῶτον τὴν πρακτικὴν λεγομένην σοφίαν τῶν λαῶν πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς περὶ αὐτὰ διατριβούσης φιλοσοφίας τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος φιλοσόφων.

Πάντες βεβαίως οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος ἔκπαλαι φιλοσοφήσαντες δὲν διέτριψαν καὶ περὶ τὰ πρακτικὰ προβλήματα, ὅπως οὐδὲ πάντες οἱ περὶ ταῦτα διατρίψαντες διέτριψαν καὶ περὶ τὰ θεωρητικὰ αὐτῆς προβλήματα. Πλὴν οἱ ἐκάστοτε ὅπωςδῆποτε ὀνομαστοὶ περὶ ταῦτα γενόμενοι, εὐρίσκονται μᾶλλον ἢ ἥττον ἀξιόλογοι καὶ περὶ ἐκεῖνα, καὶ ὅπερ οὐχ ἥττον ἀξιοσημείωτον, ἐφάνησαν κατὰ καιροὺς οὐκ ὀλίγοι θεωροῦντες τὰ πρακτικὰ ὡς πρωτεύοντα καὶ πολλῶ τῶν θεωρητικῶν προέχοντα, καὶ ἐν ᾧ σὺν τῇ ἐπιδόσει τῶν φυσικῶν καὶ θετικῶν ἐπιστημῶν περιεστάλησαν ἐπαισθητῶς τὰ ὄρια τῶν θετικῶν, ἠϋρύνθησαν τὰ τῶν πρακτικῶν, καὶ εὐρίσκειται νῦν ἡ φιλοσοφία ἔχουσα πλείονα ἐπὶ μέρους πρακτικὰ μαθήματα ἢ ἰδίως θεωρητικά. ¹⁾

¹⁾ Πρὸβλ. ἀνωτέρω § 11 καὶ τὰς ὑπ' αὐτὴν παραπομπάς.

§ 17. *Ο κύκλος τῶν ἐπὶ μέρος μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ ἐν τοῖς προλαβοῦσι διατυπωθεῖσα καὶ ἐν γενικῇ σχεδὸν χρήσει οὖσα διάκρισις τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης εἰς θεωρητικὰ καὶ πρακτικά, ὡς καὶ αἱ περὶ τὰ προβλήματα ἑκάστης κατηγορίας ὑπάρχουσαι διαφοραὶ καὶ διακρίσεις ἀποτελοῦσι καὶ τὴν ἀπλουστάτην βάσιν τῆς ἀναλόγου διαιρέσεως καὶ διακλαδώσεως τῶν ἐπὶ μέρος μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας, τῶν διατριβόντων περὶ τὴν λύσιν τῶν καθ' ἕκαστα προβλημάτων αὐτῆς. Προελείανεν ὡς εἰκὸς καὶ εἰς τοῦτο τὴν ὁδὸν ἢ ἐξέλιξις ἢ ἱστορική, καίτοι ἢ νῦν κρατοῦσα διαίρεσις καὶ διάταξις αὐτῶν δὲν ἦτο καὶ ἀπ' ἀρχῆς τοιαύτη. Ἡ πρώτη γνωστὴ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Πλατωνικοὺς ἀναφερομένη τριχῆ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς *Διαλεκτικὴν*, *Φυσικὴν* καὶ *Ἠθικὴν*, ὑπὸ μὲν τὴν τελευταίαν πρὸς τῇ ἰδίῳ *Ἠθικῇ* περιελάμβανε καὶ τὴν *Πολιτικὴν* μετὰ τῶν παραρτημάτων αὐτῆς, τῆς *Παιδαγωγικῆς* καὶ τῆς *Καλλολογίας*, ὑπὸ δὲ τὴν *Φυσικὴν*, πρὸς τῇ καθόλου *Κοσμολογίᾳ*, ὑπῆγε καὶ τὴν *Ἀνθρωπολογίαν* καὶ *Ψυχολογίαν*, καὶ ὑπὸ τὴν *Διαλεκτικὴν* τὴν *Ἰδεολογίαν* ὡς τε *γνωσιολογίαν* καὶ ὡς ἰδίῳ *ἰδεολογίαν*, ὡς θεωρίαν περὶ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ὡς ἐπιστήμην τῶν αἰδίων καὶ αἰεὶ μὲν κατὰ ταῦτὰ μενουσῶν, ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὰ ἐπὶ μέρος ὄντα καὶ γινόμενα θέσιν ἀρχετύπων ἐπεχουσῶν νοητῶν οὐσιῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὑψίστης τῶν ἰδεῶν, τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ θεοῦ.

Ἡ κατ' ἄλλην βάσιν γινομένη διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς *θεωρητικὴν*, *πρακτικὴν* καὶ *ποιητικὴν*, ὑπὸ μὲν τὴν τελευταίαν ὑπενόει τὴν νῦν ὡς *καλλολογίαν* ἢ *αἰσθητικὴν* χαρακτηριζομένην, ὑπὸ δὲ τὴν *Πρακτικὴν* περιελάμβανε πρὸς τῇ ἰδίῳ *Ἠθικῇ* καὶ τὴν *οἰκονομικὴν* καὶ τὴν *πολιτικὴν* καὶ τὴν παρομαρτοῦσαν αὐτῇ *παιδαγωγικὴν*, καὶ ὑπὸ τὴν *θεωρητικὴν* πρὸς τοῖς *Μαθηματικοῖς* τὴν *Πρώτην* φιλοσοφίαν ἢ *Θεολογικὴν*, ἀντιστοιχοῦσαν τῇ *Μεταφυσικῇ* τῶν ὕστερον, τὴν *Φυσικὴν* ὡς καθόλου τε *Φυσικὴν* καὶ ὡς *κοσμολογίαν*, καὶ ἅμα ὡς *ζωολογίαν* καὶ *ἀνθρωπολογίαν*, τὴν τελευταίαν ταύτην οὐ μόνον ὡς *σωματολογίαν* καὶ *ψυχολογίαν*, ἀλλὰ καὶ ὡς *νοολογίαν*. Ἀνάλογοι διαίρεσεις ἀπαντῶσι καὶ παρὰ τοῖς ἐφεξῆς, *Στωϊκοῖς* τε καὶ *Ἐπικουρεῖοις*

καὶ Νεοπλατωνικοῖς, ¹⁾ εὐνόητον δὲ ὅτι παραδείγματα τῶν πρὶν ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῶν ἑξῆς, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Οὐολφίου, ὡς εἴρηται. ²⁾ Ὡς νῦν κρατοῦσα διάταξις καὶ διάρθρωσις τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ἑξῆς.

Α' Θεωρητικὸς κλάδος

Γενικά

Εἰδικά

Γνωσιολογία

Δογικὴ καθαρὰ ἢ εἰδολογική,
Φιλοσοφία ἢ Δογικὴ τῆς γλώσσης ³⁾

Μεταφυσικὴ

Θεολογική
Φυσικὴ ἢ κοσμολογικῶς ἢ ἄλλως, ἢ
φιλοσοφία τῆς φύσεως
Ψυχολογία, θεωρητικὴ τε καὶ ἐμπειρικὴ. ⁴⁾

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως Ἐγχειρ. Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τόμ Α' § 66—76. 81—95. 99—104. 110. 112—116. 147—152.

²⁾ Ἐπιθι ἀνωτέρω § 12.

³⁾ Ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσης βεβαίως διαφέρει τῆς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (§ 9 ἐν ὑποσημ.) ὀνομασθείσης γλωσσολογίας, ὡς μιᾶς τῶν πολλῶν κατ' ἐμπειρίαν ἐπιστημῶν, ὡς ἐξεταζούσης τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κατὰ τὴν ψυχολογικὴν ἀρχὴν καὶ προέλευσιν τῆς γλώσσης, καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν τῶν γλωσσῶν ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν, ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσης, ὡς τις Δογικὴ τῆς γλώσσης, ἐξετάζει τὸν μηχανισμόν τοῦ προφορικοῦ λόγου, ὃν τρόπον ἢ καθαρὰ ἢ κατ' εἶδος Δογικὴ ἐξετάζει τὸν μηχανισμόν τοῦ ἐνδιαθέτου Λόγου (πρβλ. ἀνωτ. § 13).

⁴⁾ Ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις οὐκ ὀλίγοι τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν ἀποκλείοντες ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, καὶ συναριθμοῦντες αὐτὴν μετὰ τῶν ἄλλων θεικῶν καὶ ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν.

Ἐκ τινος ἀπόψεως, διὰ τὴν κρατοῦσαν συνάφειαν τοῦ φυσικοῦ μετὰ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τὸ κατ' ἐμπειρίαν γνῶριμον καὶ οὕτως εἰπεῖν σταθμητὸν τῶν συνήθων φαινομένων τοῦ ψυχικοῦ βίου, φαίνεται εὐλογος ἢ εἰρημένη ἀποκλήρωσις τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ὁ ἰδιάζων καὶ τῶν ὑλικῶν φαινομένων πάντῃ διάφορος χαρακτήρ τῶν ψυχικῶν φαινομένων ὡς πρώτων μὲν καὶ κυρίως πνευματικῶν, μόνον δὲ τῇ ἀμέσῃ ἀντιλήψει ἢ συνειδήσει προσιτῶν, δικαιολογεῖ ἀρκούντως τὴν κατάταξιν τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας εἰς τὴν χορείαν τῶν θεωρητικῶν μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας, τῶν διατριβόντων περὶ τὰ ὑπὲρ αἰσθησίν καὶ ὑπερβατὰ ἀντικείμενα τῆς γνῶσεως.

B' Πρακτικὸς κλάδος

Γενικά

Εἰδικά

Ἀνθρώπογνωσία
Φιλοσοφική

Ἠθική
Δικαιολογία ἢ φιλοσ. τοῦ δικαίου
Καλολογία ἢ αἰσθητική
Φιλοσοφία τῆς θρησκείας ¹⁾
Πολιτειολογία
Κοινωνιολογία
Παιδαγωγική
Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας.

Προστίθενται εἰς ταῦτα ἡ Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ μὲν πρώτη ὡς μέρος τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐπιστήμη τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς φιλοσοφίας, αἱ δὲ δύο ἄλλαι ὡς μαθήματα βοηθητικὰ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, προπαιδευτικῶς μὲν καὶ προεισαγωγικῶς ἡ Εἰσαγωγή, ἀνακεφαλαιωτικῶς δὲ καὶ συναρμολογιδῶς ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία (πρβλ. § 1).

¹⁾ Ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας, ἡ ἐνταῦθα ἀναγραφομένη ὡς μάθημα εἰδικὸν τοῦ πρακτικοῦ κλάδου τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἡ ἀνωτέρω σημειωθείσα Θεολογική ὡς μάθημα εἰδικὸν τοῦ θεωρητικοῦ κλάδου αὐτῆς, δύνανται μὲν γὰρ συνδυασθῶσι καὶ συμπτυχθῶσιν εἰς ἓν μάθημα φιλοσοφικόν, ὡς συμβαίνει συνήθως, κατ' οὐσίαν ὁμως διαφέρουσι καὶ διακρίνονται ἀλλήλων, ὡς ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικόν. Ἡ θεολογική ἐξετάζει τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ ἢ θείου ἀσχέτως μὲν πρὸς τὴν παρ' ἀνθρώποις τιμὴν αὐτοῦ καὶ λατρείαν, ἐξ ἀπόψεως δὲ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ τῶν προσόντων ἢ ἰδιοτήτων αὐτοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐν τῷ παντί, ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας κυρίαν ὑπόθεσιν ἔχει τὴν ἐν ἀνθρώποις τιμὴν καὶ λατρείαν τοῦ Θεοῦ, λογιζομένου καὶ πιστευομένου ὡς ὄντος μὲν ἱεροῦ καὶ ἁγίου, ἔχοντος δὲ ῥοπὴν πρωτεύουσας ἐπὶ τῆς τύχης, παρουσίας τε καὶ μελλούσης, τοῦ ἀνθρώπου, ἐπ' ἀγαθῷ οὐχ ἡττον ἢ ἐπὶ κακῷ. Ἡ θρησκεία καὶ τὸ θρησκεύειν καὶ τὸ ὡς ἄριστα θρησκεύειν εἶναι ἡ κυρία ὑπόθεσις τοῦ μαθήματος τοῦ πρακτικοῦ κλάδου, ἐν ᾧ τὸ μάθημα τοῦ θεωρητικοῦ κλάδου διατρίβει περὶ ὅσα ἀφορῶσιν εἰς τὸν Θεὸν αὐτὸν τε καθ' ἑαυτὸν θεωρούμενον καὶ ἐξεταζόμενον καθ' ἣν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ σύμπαν καθόλου.

(Ἔπεται συνέχεια)